

4. Терещук Г. В. Компетентнісний підхід як фактор зближення освітніх систем / Г. В. Терещук // Професійні компетенції та компетентності вчителя : матеріали регіонального наук.-практ. семінару. – Тернопіль : Вид-во Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, 2006 р. – 2006. – С. 7–9.

УДК 372. 034

Анна ФЕДОРОВИЧ
(м. Дрогобич)

ВИХОВАННЯ ГУМАННИХ ПОЧУТТІВ ЯК ОСНОВА МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розглядається питання морального розвитку дошкільника; підкреслюється, що джерелом моральності дитини є спільне життя з іншими людьми та їхні взаємини; наголошується на необхідності опанування дитиною елементарних моральних норм поведінки, законів взаємодії на основі позитивних емоцій та прояву гуманних почуттів.

Ключові слова: моральна поведінка, моральний розвиток, гуманність, емоції, гуманні почуття, дитина дошкільного віку.

Fedorovych A. Humanistic upbringing as a basic moral development of pre-school age children. *The article deals with questions of moral development of pre-school age children; stresses that the source of morality for the child is realized in a common life with other people and their relations; lays the stress on necessity in mastering the basic moral norms of behaviour, principles of interaction based upon positive emotions and display of humane feelings.*

Key words: moral behavior, moral development, humanity, emotions, humane feelings, pre-school age child.

Постановка проблеми. У сучасному світі загострилися проблеми культурної та морально-духовної сфери людства. На фоні економічної нестабільності, безробіття, соціальної незахищеності виразно спостерігаємо зростання егоїзму, байдужості, жорстокості, агресивності. Поняття добра, совісті й милосердя часто знецінюються, а багатство зводиться в ранг найвищої вартості. Відбувається переоцінка особистісних цінностей та деформація моральних ідеалів, поглядів, переконань, які мають складати основу життєвих принципів людини.

Першими, кому необхідно усвідомити глибину загрози, яка стоїть перед нашими дітьми, повинні стати батьки, педагоги. Вони можуть і повинні забезпечувати найважливішу духовну підтримку, з метою фор-

мування високоморальної, добропорядної, чесною особистості. Адже душа людини набагато раніше потребує уваги й турботи, ніж її розум. Саме у дошкільні роки дитина засвоює перші уроки моралі, опановуючи за допомогою дорослих норми порядності, доброти, працьовитості.

Важливого значення набуває організація процесу виховання в дошкільних навчальних закладах, завдання яких сформувані основи моральної спрямованості особистості, гуманні почуття та якості, сприяти засвоєнню моральних норм і правил, розвитку моральних мотивів і навичок поведінки [13]. На це орієнтує й державна політика в галузі дошкільної освіти, наголошуючи на необхідності пошуку шляхів морального виховання і розвитку, потужних та ефективних виховних впливів з боку різних виховних установ, інститутів соціалізації, суб'єктів виховання, спрямованих на формування гуманності, а також тих рис, які відповідають нормам загальнолюдської моралі [1; 2].

Аналіз досліджень. Виховання гуманного ставлення до інших людей розглядається науковцями як процес формування моральних уявлень, моральних почуттів, звичок і мотивів поведінки. Окремі ідеї гуманістичної спрямованості освітньо-виховного середовища у дошкільному навчальному закладі означені у роботах Г. Балла [3], І. Беха [4], А. Богуш [5], О. Кононко [11], Т. Поніманської [12; 13; 14] та ін.

Проблема морального розвитку та формування гуманних стосунків представлена у сучасних дослідженнях через поняття милосердя (І. Княжева [9]), співчуття, толерантності (Н. Скрипник), гуманних почуттів, взаємин (С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько [6]), гуманної поведінки (Л. Врочинська [7]) та ін.

На думку вчених, гуманні почуття доступні дітям дошкільного віку, а до часу їх вступу до школи вони стають більш складними і усвідомленими. Якщо основи гуманного ставлення до людей не будуть сформовані у період дитинства, особистість може стати неповноцінною і у подальшому надолужити це буде досить складно.

Отож, проблема виховання у дітей основ моральності є очевидною і потребує теоретичної розробки та реалізації через практику виховання й навчання. Необхідність формування гуманної поведінки не потребує доказів і на це повинні бути спрямовані спільні зусилля вихователів, педагогів, психологів та батьків.

Мета статті – довести, що фундаментом морального розвитку та виховання дошкільників є взаємодія з іншими людьми на основі гуманних емоцій, почуттів, мотивів поведінки.

Виклад основного матеріалу. Основою формування особистості є моральний розвиток, який виявляється у сповідуваний нею системі поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку. Моральна людина узгоджує свої дії з інтересами інших людей, керується у своїх помислах критеріями загальнолюдських цінностей, відповідає за свої вчинки не лише перед законом, людьми, а й перед власною совістю. Моральність є результатом засвоєння і внутрішнього прийняття норм моралі, які набувають регулюючої сили, зумовлюють поведінку особистості. Виявляється вона у вільному свідомому виборі способу дій. Рівень моральності починається тоді, коли поведінкою людини керують не лише примусові почуття чи знання поведінкових норм, а й етичні ідеали, смаки, оцінки; коли гарний вчинок стає не моментом самозакоханості, а приносить етичну насолоду, радість людині. Тобто, тут задіяними є емоції та почуття особистості.

Характеристикою людських вчинків і взаємин, моральним взірцем є Добро. Це мотив життєдіяльності, ідеал виховання, мета життя. Добра людина втілює добро у житті, в поведінці, прагне до нього. Вона несе благо, радість іншим, здатна до співчуття, любить, розуміє, приходиться на допомогу. Гуманність (людинолюбство, доброзичливість, турбота, співучасть, дружелюбність) проявляється в увазі до людей, прагненні добрих стосунків з ними, готовності надавати допомогу, виявляти співчуття і співпереживання [3]. Її джерелом є спільне життя людей, їхні взаємини. Через взаємодію з іншими простежується зв'язок категорій моралі з реальним життям.

Уже з перших років життя формується досвід спілкування з близькими людьми, довіра до них у процесі різноманітних видів діяльності. Йдеться про виховання доброзичливого ставлення до співрозмовників, вироблення установки, що в сім'ї, в садочку всі мають піклуватися один про одного. За умов правильного виховання «довіра до світу» переростає у відкритість, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування [10].

Спілкуючись з дітьми дошкільного віку, дорослі не часто запитують про їхні думки, мрії, почуття. А це дуже важливо для морального зростання особистості. Тому особливу увагу слід звертати на виховання інтересу до себе, вміння спостерігати за власними вчинками, діями, контролювати й оцінювати їх, свідомо приймати рішення, робити вибір. Добре, гуманне ставлення до оточуючого світу втілюється через доброзичливість, чуйність, готовність співпереживати, прощати, а також великодушність, терпеливість, делікатність, поступливість.

Особистість дошкільника формується через певну сукупність чинників та соціальні відносини, у яких дитина бере участь. І якщо у стосун-

ках з іншими багато жорстокості, байдужості, егоїзму, то це може стати характерним для малюка та визначатиме його поведінку в майбутньому.

Дошкільний вік вирізняється підвищеною сприйнятливістю до соціальних впливів. Дитина вбирає у собі все людське: способи спілкування, поведінки, відносини, використовуючи при цьому власні спостереження, емпіричні висновки та умовиводи, наслідування дорослих. Вона опановує елементарні етичні норми життя, осягає світ людських стосунків, відкриває закони взаємодії. Прагнучи стати дорослим, маля підкоряє свої дії загальним нормам і правилам поведінки. Тобто, відбувається її моральний розвиток.

Якщо дитина розуміє та відчуває своє місце у системі стосунків з іншими, адекватно поводить себе, то її вважають соціально компетентною. Зокрема, у Базовому компоненті дошкільної освіти наголошується на необхідності формування таких якостей дошкільника : уміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі, різної статі, віку, роду занять та ін.); здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них; спроможність обирати відповідні ситуації спілкування і спільної діяльності [2].

Розвинений внутрішній світ, вміння усвідомлювати свої переживання, радіти, дивуватися, сердитися є підґрунтям для становлення самосвідомості, розвитку вміння регулювати власну поведінку, поважати й цінувати інших та себе. Під час налагодження стосунків з іншими, участі у різноманітних формах діяльності у дитини формуються соціально цінні якості (чуйність, уважність, запопадливість та ін.). При цьому важливим є емоційний зміст спілкування. Виникають не просто окремі вміння розуміти іншого, виявляти симпатію, співчуття, бути товаришським, але й цілісне емоційне утворення – спрямованість переживань дитини на емоційні прояви дорослого (ровесника), яка слугує цілям проникнення у його внутрішній світ, і є засобом інтимного зв'язку із ними [6].

Динаміка спілкування упродовж дошкільного віку проходить кілька етапів: від потреби малюка у вчасному догляді, увазі і доброзичливості оточуючих (ранній вік) до усвідомленості потреби в повазі дорослих (молодший дошкільний вік) та до потреби у взаєморозумінні (старші дошкільники). Задоволення цих потреб є основою взаєморозуміння та формування гуманних взаємин. Такі стосунки ґрунтуються на любові, яка не передбачає всюдозволеність. Любов не терпить зневажливого ставлення, але одночасно є такою сильною, що дає змогу дітям робити помилки і вчитися на них [7].

У спілкуванні з дорослим дитина здобуває перший досвід гуманної поведінки. Це аж ніяк не означає, що дорослий формує її за власним задумом чи зразком. Малюк розвивається лише тоді, коли сам активно діє. Мистецтво вихователя виявляється у пробудженні і спрямуванні активності дитини на самовиховання [10].

Передумовою високої емоційної активності дитини є пластичність її нервової системи. Навколишні предмети і явища завжди викликають певні емоції. Тому незабутність перших вражень забезпечується не тільки глибиною їх усвідомлення, а й силою емоційного впливу. У дітей виникає такий самий настрій, як в людей, з якими вони спілкуються (дитина «заражається» від них). Високий рівень розвитку емпатії (здатності до співпереживання) є результатом розуміння дитиною емоційного стану іншої людини. Цей стан вона не просто «копіює», а сприймає душею. Така форма вияву почуттів зумовлена потребою у підтримці з боку іншої людини, в її допомозі, а тому має моральний зміст. Діти переконуються в доцільності одних і шкідливості інших моделей поведінки. Завдяки цьому вони розширюють і поглиблюють свої знання про сутність і особливості людських взаємин, вчаться аналізувати їх на основі власного сприйняття.

Особливу роль у формуванні гуманного ставлення до інших людей мають «розумні» емоції, що є своєрідною єдністю «афекту і інтелекту» (за Л. Виготським) і виконують роль «емоційної уяви», передчуття ситуації, яка може виникнути внаслідок дій дитини і оцінки значення цих наслідків для себе і для інших людей [8].

Досліджуючи вплив емоцій на моральний розвиток дошкільників, науковці стверджують, що регулятивна функція емоцій, яка спрямована на пом'якшення імперативності моральних вимог, полегшує їх інтеріоризацію (перехід від зовнішніх до внутрішніх дій). Дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет своїх соціальних потреб, що формуються як щось особливо значуще, бажане [15].

Як зазначає Т. Поніманська, моральна регуляція поведінки передбачає оцінку дитиною своїх дій і спрямування своєї поведінки відповідним чином. Це свідчить про те, що оцінка, якій піддається моральний вчинок, повинна стати внутрішнім регулятором [14]. Функціонування емоцій в моральній регуляції передбачає зародження потреби в поведінці, обумовленій певними вимогами. А моральна потреба є продуктом діяльності спонукальної функції емоцій, що міститься і в оцінці, і в образі необхідної поведінки. У ній співіснують: притаманна емоційній регуляції внутрішня свобода, бажання діяти певним чином і властива моральній регуляції необхідність співвіднесення особистого і суспільного.

Засвоєння моральних норм є необхідною умовою соціального розвитку, тому унормованість вчені розглядають як основну характеристику гуманної поведінки дошкільника [7]. Етична норма, будучи засвоєна і ставши набуттям дитини, стає її якістю. Тобто, норма ніби співвідноситься з певним психологічним утворенням.

Ця думка повною мірою стосується гуманних почуттів та поведінки дитини. Виховання гуманності може бути ефективним за умови представлення її у вигляді моральної норми-цінності поведінки. Спочатку виконання необхідної норми сприймається дитиною як обов'язкова умова для отримання схвалення з боку дорослого, і збереження з ним таких взаємин, у яких дитина відчуває велику необхідність. Далі, у процесі розвитку, виконуючи норми поведінки, дошкільник завдяки зв'язку цього виконання з позитивним емоційним переживанням, починає сприймати їх як щось позитивне для себе [4].

Не слід забувати, що саме дорослий є «соціальним провідником», зразком для наслідування, організатором соціального досвіду дитини, для якої прагнення слідувати вимогам і засвоєним нормам є формою узагальненої категорії – «треба». Це та перша моральна мотиваційна інстанція, якою починає керуватися дитина і яка є для неї не тільки знанням, а й переживанням, що необхідно діяти певним чином. У цьому переживанні виявляється у першопочатковій формі почуття обов'язку, яке є основним моральним мотивом, що безпосередньо спонукає до гуманної поведінки [7].

Можемо зробити висновок, що у дошкільному віці емоції є основою виникнення мотивів як регуляторів діяльності та поведінки. Виховання гуманних почуттів (добррозичливості, турботливості, привітності, доброго ставлення до інших, співчуття, чуйності, щирості) у дітей має відбуватися за умов переживання позитивних емоцій, спонукання до добрих починань, цілеспрямованого навчання емоційно-виразним засобам передачі власних переживань в ігровій, навчальній і трудовій діяльності.

Висновки. Отже, змалку дитина вчиться узгоджувати власні дії з інтересами інших людей, відповідати за свої вчинки. А результатом засвоєння і внутрішнього прийняття моральних норм, які набувають регулюючої сили та зумовлюють поведінку малюка, є моральність, гуманність.

Звичка гуманної поведінки визначається як складний спосіб поведінки, здійснення якого набуває для дітей характеру потреби діяти узгоджено, домовлятися, поважати колективний задум, підкорятися загальним правилам, вміти співпереживати, проявляти дружелюбність і взаємодопомогу, співчуття, вміти надати допомогу, послугу. Рівень засвоєння гуманних почуттів і якостей (співчуття, милосердя, любові до близьких та ін.) свідчить про моральний розвиток дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі» / [Наук. кер. та заг. ред. О. Л. Кононко]. – К. : Світич, 2009. – 430 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 1999. – 70 с.
3. Балл Г. Принципи сучасного гуманізму і психологія / Г. Балл // Горизонти освіти. Психологія. Педагогіка: наук.-метод. журнал. – 2007. – № 3. – С. 7–18.
4. Бех І. Моральна педагогіка : правила майстерності / І. Бех // Дошкільне виховання. – 2010. – № 3. – С. 2–8.
5. Богуш А. Духовність і моральність : виховний аспект / А. Богуш // Дошкільне виховання. – 2009. – № 10. – С. 4–7.
6. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько / Серія «Дитина заговляє розвиток» / [за наук. ред. Т. Піроженко, С. Ладивір, Ю. Манилюк]. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 168 с.
7. Врочинська Л. Теоретико-методичні засади виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку / Л. Врочинська // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія, педагогіка, психологія : зб. наук. пр. – К. : Видавництво НПУ ім. М. Драгоманова, 2011. – 2011. – Вип. 17. – С. 43–49.
8. Выготский Л. Педагогическая психология / Л. Выготский // [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Педагогика-Пресс, 1996. – 536 с.
9. Княжева І. Взаємодія ДНЗ і сім'ї як умова виховання милосердя у дітей старшого дошкільного віку / І. Княжева // Наша школа. – 2010. – № 1/2. – С. 4–8.
10. Коваленко О. Чинники, що сприяють формуванню моральних цінностей дітей дошкільного віку / О. Коваленко, С. Говрас. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wire.gettdt.ru/docs/126/index-25245-6.html>
11. Кононко О. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : (системний підхід) / О. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
12. Поніманська Т. Виховання людяності / Тамара Іллівна Поніманська // Дошкільне виховання. – 2008. – № 2. – С. 6–9.
13. Поніманська Т. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Поніманська. – К. : «Академвидав», 2004. – 456 с.
14. Поніманська Т. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку : [монографія] / Т. Поніманська. – Рівне : РДГУ, 2006. – 352 с.
15. Формирование взаимоотношений дошкольников в детском саду и семье / [В. К. Котырло, Т. М. Титаренко, Ю. А. Приходько и др.; под ред. В. К. Котырло]. – М. : Педагогика, 1987. – 141 с.